

KİTÂB-I DİYÂRBEKRİYYE'YE GÖRE ÇORUH VADİSİNDE AK-KOYUNLU HÂKİMİYETİ

Kemal TAŞCI*

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ktasci@erzincan.edu.tr

Kitâb-ı Diyârbekriyye (کتاب دیاربکریه)¹ Ak-Koyunlu, Kara-Koyunlu ve Çağataylı/Timurlu tarihinin en önemli kaynaklarından biridir. Eserin müellifi Ebû Bekr-i Tihrânî el-İsfahânî (ابو بکر طهرانی الاصفهانی) önce Timurlular'a daha sonra Kara-Koyunlular'a ve son olarak ta Ak-Koyunlular'a hizmet etmiş bir devlet adamıdır. Kara-Koyunlu Cihânşâh Mîrzâ (جهانشاه میرزا) döneminde eserinin yazmaya başlayan müellif, eserini Ak-Koyunlu Uzun Hasan Beg (اوزون حسن بیگ) döneminde tamamlamıştır. Eserin adını hem kendi ismine, hem Uzun Hasan Beg'in hâkimiyet sahası olan Diyâr-ı Bekr bölgesine hem de eserin kaleme alındığı tarihinin ebced hesabıyla 875/1470 yılına tevafuk etmesinden dolayı Kitâb-ı Diyârbekriyye olarak belirlenmiştir.² Eserin günümüze ulaşan yegâne nüshasından anlaşıldığına göre son kısımlar 875/1470 yılından sonraki dönemleri de içermektedir. Ak-Koyunlu Devleti'nde münşilik görevini üstlenen Ebû

¹ Tihrânî, 1993²; Tihrânî, 1998; Tihrânî, 1999; Tihrânî, 2001¹; 2014².

² Tihrânî, 2001: 7-8; Sümer, 2002: 75; Yazıcı, 1956: 257-265; Erşahin, 2002a: 13; Erdüş, 1381: 19; Erzi, 1954: 181-182; Lengerûdî, 1993: 256-257.

Bekr-i Tihirânî'nin yapmış olduğu görevden dolayı çok önemli belgelere erişebilme hatta bu belgeleri bizzat kaleme alma şansına sahip olması, eserinin önemini daha çok arttırmaktadır.³

Ak-Koyunlu tarihinin en önemli kaynaklarından olan bu eser Ak-Koyunlu tarihini anlatan diğer önemli tarih kitaplarına da kaynaklık etmektedir. Eser, Ak-Koyunlu ve Timurlu tarihi açısından sahip olduğu önemin yanı sıra kendine ait hususî bir tarih kaynağı bulunmayan Kara-Koyunlu tarihi açısından da öneme haizdir.⁴ Eser, XV. yüzyıl Azerbaycan, Gürcistan, İran, Kirman, Irak-ı Acem, Irak-ı Arab, Suriye, el-Cezîre'nin Diyâr-ı Bekr, Diyâr-ı Mudar, Diyâr-ı Rebia kısımları, Doğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve Çoruh Vadisi'ndeki siyasî, askerî, iktisadî, içtimaî ve mezhebî meseleler hakkında tafsilatlı bilgiler içermektedir. Eser, mezkûr hanedanların yanısıra Doğu Anadolu üzerindeki Ak-Koyunlu-Osmanlı rekabeti nedeniyle Osmanlı ve Trabzon Komnenosları açısından da son derece önemli bilgiler içermektedir.⁵

Çoruh Vadisi, Anadolu'nun kuzey doğusunda yer almaktadır. Güneyinde Erzurum, kuzeyinde Trabzon ve Rize, batısında Gümüşhane, doğusunda ise Ardahan ve Kars şehirleri bulunmaktadır. Araştırmamızda Çoruh Vadisi'nden kastımız İspir ve Bayburt'un yer aldığı yukarı ve orta Çoruh Vadisi'dir. İspir'den doğan sonra Bayburt'a giderek tekrar İspir'e gelen Çoruh Nehri'nin Artvin bölgesine kadar olan bölümü üzerindeki şehirlerde Ak-Koyunlu hâkimiyeti ve bunu etkileyen siyasî ve askerî meseleler ele alınacaktır.⁶

Çoruh Vadisi, kuzeyinde Kaçkar Dağları'nın uzantısı olan Rize Dağları, batısında Gümüşhane, güneyindeki Kop Dağı ve Mescid Dağları sayesinde kapalı bir havza görünümündedir. İspir sınırları içinde yer

³ Tihirânî, 2001: 5-7; Sümer, 2002: 75; Erşahin, 2002a: 13; Erdüş, 1381: 19-20; Erzi, 1954: 181; Lengerûdî, 1993: 257-258.

⁴ Tihirânî, 2001: 7-9; Sümer, 2002: 75; Erşahin, 2002a: 13; Erdüş, 1381: 20; Erzi, 1954: 181-182; Lengerûdî, 1993: 257-258; Nəcəfli, 2000: 7.

⁵ Tihirânî, 2001: 7-9; Sümer, 2002: 75; Erdüş, 1381: 20; Erzi, 1954: 187-192; Lengerûdî, 1993: 257-258.

⁶ Çoruh Vadisinin coğrafi nitelikleri hakkında tafsilat için bkz. Tarkan, 1973; Köse, 1991; Tıraş, 1994.

alan Mescid Dağları'ndan doğan Çoruh Nehri, önce vadinin en batısında yer alan Bayburt'a daha sonra İspir'in merkezine ve oradan da Yusufeli ve Artvin'den sınırlarımız dışındaki Batum yoluyla Karadeniz'e ulaşmaktadır. Artvin'de Oltu Suyu ve Tortum Deresi ile buluşan Çoruh Nehri, İspir'den itibaren başlayan çok dar bir vadi ile Batum'a ulaşmaktadır. Araştırmamızın konusu yukarıda izah ettiğimiz üzere Çoruh Nehri'nin Artvin sınırları yukarısında kalan kısımları yani İspir ve Bayburt bölümlerini içermektedir.⁷

Müellifimiz Ebû Bekr-i Tihrânî, Çoruh Vadisi'nin sadece siyasî ve askerî hadiselerinden değil coğrafî nitelikleri hakkında da bilgi vermektedir. Bu cümleden olarak Erzurum'un kuzey bölgesinde yer alan Çoruh Vadisi'nin kolları hakkında “*O dağın (Palandöken) kuzey tarafında biri Tortûm/Tartûm (طرموم) ve diğeri Oltu (اولتى) adlarında iki nehir doğar ve Çoruh Nehri (آب چوروق) ile karışıp Karadeniz/Karadengiz (قرا دنگز) 'e dökülür. Bu yüzden o dağa Nâf-ı Âlem (ناف عالم) (Dünyanın Göbeği) derler*” bilgilerini vermektedir.⁸ Ayrıca müellif Doğu Anadolu bölgesinin diğer dağ ve nehirlerinden de muhtasar bilgi vermektedir.

Çoruh Vadisi yukarıda muhtasaran ifade ettiğimiz nedenlerden dolayı Anadolu'nun diğer gölgelerine nazaran daha geç bir tarihte Türkleşmiş ve İslâmlaşmıştır. Van gölü havzası ve Erzurum gibi önemli ticaret yollarının üzerinde bulanmaması ve kuzeyinde geçit vermeyen Kaçkar dağları nedeniyle Türk-İslâm

⁷ Kemâl Paşa-zâde (1997: 273) de Şehzâde Yavuz Selim'in Gürcistân seferleri nedeniyle Çoruh Vadisinin darlığı, derinliği ve dağların yüksekliği hakkında şu ifadeler vardır: “*Tarabuzan civarındaki diyâr-ı küffâra ki Gürcistân unvânî-yle iştiârı var içi, çengistân ve orman kenârı pür-seng u hâre kûhsâr, reh-güzârı düşvâr ve tar. Tağlarınun tepesi sekizinci felekde misâkle hem-ser, derelerinün dibi zemîn-i heftemîn altında semeke makarr. Yollarınun en bolı beyâz-ı mîm ü sevâd-ı kalb-i le'îmden teng, içi pür harseng, her sengi keffe-i mîzân-ı âsümânda perseng. Bir kenârı kûhsâr-ı düşvâr üzerinde, kuş uçmaz kolan yürimez, küre-i zemherinün teneffisünden dem olmazki üstün tuman bürimez, bir yanı âdem zindânı gibi amîk u sahik dere içine cinn ü peri girmez. Dibine rismân-ı şu'â-i basarî irmez, derunlugünden akl-i dürbîn haber vermez.*

*'Beyt-i Türki li-mü'ellifihî
Eger cinn ola ger perî ger beşer
Bakan kimsenün cânı korka düşer”.*

⁸ Tihrânî, 1993: 95; Tihrânî, 1999: 60; Tihrânî, 2001: 69; Bryer ve Winfield, 1985, 11-15, 38, 54-56, 59, 159.

beldesi olması gecikmiştir. 463/1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'da Türkleri durduracak bir Bizans unsurunun olmaması nedeniyle Horasan, İran ve Azerbaycan'dan gelen Türkmen boyları Çoruh Vadisi'ni yurt tutmaya başladılar. Erzurum merkezli Saltuklu Begliği'nin sınırları içinde yer alan Çoruh Vadisi bu dönemde Türkleşme ve İslamlaşma sürecine girdi. Saltuklu Begliği'nin en önemli meselelerinden biri İspir bölgesine akın düzenleyen Gürcü-Kıpçak saldırıları ve Bayburt hâkimiyeti için Bizans İmparatorluğu'nun Trabzon valiliği ile verdiği mücadeledir. Gürcü/Kıpçak saldırılarının artması ve Irak Selçuklu Devleti'nin inkıraza uğramasından sonra Türkiye Selçuklu sultanı Rükneddîn II. Süleymanşâh 599/1202 yılında düzenlediği Gürcistan seferi esnasında Saltuklu Begliği ortadan kaldırdı. Saltuklu Begliği'nin inkırızından sonra sultan Rükneddîn II. Süleymanşâh Elbistan'a karşılık Erzurum bölgesini ve Saltuk-ili'ni güvendiği kardeşi Muğîseddîn Tuğrulşâh'a emanet etti.⁹

Erzurum Selçuklu Melikliği döneminde melikliğinin kuzeyinde yer alan İspir ve Bayburt bölgelerinde Kıpçak destekli Gürcü Haçlı seferleri ve Komnenos hanedanı ile mücadele verildi. Ânûşteğînli Hâremşâhlıların Moğol baskısı nedeniyle önce İran ve Azerbaycan'a daha sonra ise Doğu Anadolu'ya gelmeleri Çoruh Vadisi'ni de etkiledi. 1473 Otlukbeli Savaşı'nda Hâremşâhlılar tarafında yer alan Erzurum Selçuklu meliki Rükneddîn Cihânşâh, savaştan sonra esir edildi ve sultan Alâeddîn I. Keykubâd, Erzurum ve çevresini doğrudan Türkiye Selçuklu Devleti'ne bağladı. Bu dönemde Yukarı ve Orta Çoruh Vadisi'nde yer alan İspir ve Bayburt'ta doğrudan Türkiye Selçuklu hâkimiyetine girdi. Moğolların Hâremşâhlıların peşinden Doğu Anadolu'ya girmeleri ve Selçuklu Devleti, Babaîler isyanı ve Hâremşâhlı ümerası meselesi nedeniyle Doğu Anadolu savunma hattını gevşettiği 640/1242 yılının kış aylarında Erzurum'u ele geçirmeleri Çoruh Vadisi'nin de

⁹ Sümer, 1997a: 41-42.

kaderini etkiledi. İlhanlılar döneminde Erzurum ve çevresi Selçuklu Devleti vasıtasıyla dolaylı olarak Moğollar tarafından idare edildiği bir esnada Oğuzların Üçok kolunun Bayındır boyuna mensup olan Ak-Koyunlular, Çoruh vadisini yurt tuttular.¹⁰

Anadolu'ya ilk Türkmen muhacereti XI. asrın ikinci çeyreğinde gerçekleşmeye başladı. 429/1038 Serahs Savaşı'ndan sonra Horasan'da devlet kuran Selçuklular 431/1040 Dandanakan Savaşı'ndan sonra kurdukları devletlerini en büyük tehdit olan Gazneliler'den kurtardılar. Horasan'da Selçukluların bir devlet teşekkül ettirdiklerini duyan Türk/Türkmen boyları yığınlar halinde Horasan'a gelmeye başladılar. Horasan'da yer sıkıntısı nedeniyle Türkmenler batıdaki Anadolu'ya yönlendirildiler. Sultan Tuğrul Beg döneminde Anadolu'ya akın akın gelen Türkmenler Ahlât/Hılât bölgesini askerî üs haline getirip kuzey bölgelerine de keşif ve yağma/ganimet seferleri düzenlemekteydiler.

Sultan Alp Arslan döneminde devam eden bu askerî faaliyetler yoğunluk kazandı. 463/1071 Malazgirt Savaşı'nda Bizans Devleti'nin ağır bir yenilgiye uğratılmasından sonra Anadolu Türkmen begler tarafından yurt tutulmak kaydıyla Türkleştirildi ve İslâmlaştırıldı. Bu dönemle Çoruh Vadisi'nde ise Erzurum merkezli Saltuklu Begliği hâkim oldu. Saltuklular'dan sonra mezkûr bölge önce Erzurum Selçuklu melikliği ardından doğrudan Türkiye Selçuklu Devleti tarafından hâkimiyet altına alındı.

641/1243 Köseadağ Savaşı Doğu Anadolu'nun kaderini değiştirdi. Bütün Anadolu'da hissedilen Moğol baskısı Çoruh Vadisi'nde daha fazla hissedildi. Moğollar kendileri ile beraber gelen ve hâkimiyetlerini tanıyan bazı Türkmen boylarını bu bölgeye yerleştirdi. Bu cümleden olarak Bârânlû/Bârânî (بارانلو / بارانی) boyuna mensup olan Kara-Koyunlular,¹¹ Van

¹⁰ Ak-Koyunlu hâkimiyeti öncesi İspir, Bayburt ve Çoruh Vadisinin Türk-İslam dönemi hakkında tafsilat için bkz. Yınanç, 1997a: 345-353; Turan, 2004⁷: 19-69; Turan, 1997: 365-367; Sümer, 1998: 15-44; Gürbüz, 2004; Taşcı, 2008.

¹¹ Kara-Koyunlular hakkında tafsilat için bkz. Sümer, 1984; Aka, 2001; Minorsky, 1970: 153-180; Yınanç, 1997b: 173-189; Sümer, 2001: 434-438; Sümer, 1997: 292-305; Konukçu, 1999: 37-42; Konukçu, 1992:

Gölü Havzası'ndaki Erciş (Çelebibabağı)'i, Bayındır (بايندر) boyuna mensup olan Ak-Koyunlular¹² ise Çoruh Vadisindeki Sinor/Sinur/Sinür/Sünür/Sinorya (Çayıryolu)'yu yurt tuttular.¹³ İlhanlı Devleti'nin inhitat ve inkıraz dönemlerinde siyasî hayatın en önemli unsurları olan Sulduslar (Çobanlılar), Sutaylılar, Togaylılar, Celayirliler, Sunitler, Tatarlar ve Uyratlılar gibi Moğol kabilelerinin birbirleriyle mücadele ettikleri bir dönemde Ak-Koyunlular ve Kara-Koyunlular da siyaset ve tarih sahnesine çıkmaya başladılar.¹⁴

Erzurum bölgesinin hâkimiyeti için birbiriyle “*adavet-i kadime*” gereğince mücadele eden bu iki Türkmen boyu mezkûr bölgenin adeta bir harabe olup ıssızlaşmasına sebep oldu.¹⁵ Moğol boylarının arasındaki mücadelede taraflarını tutan Türkmen boyları daha sonra mücadeleyi bizzat üstlendiler ve Sutaylılar'dan Hacı Togay tarafını tutan Kara-Koyunlular Musul ve Van Gölü havzasına, İbrahim Şâh tarafını tutan Ak-Koyunlular ise Diyâr-ı Bekr bölgesine hâkim oldular.¹⁶ Celayirliler ile ittifak yaparak güçlenen Kara-Koyunlular karşısında zor durumda kalan Ak-Koyunlular Çağatay Devleti adına İran, Azerbaycan ve Irak'ı bu iki müttefikten ele geçiren Timur tarafında yer aldılar.¹⁷ Erzincan emiri Mutahhar-

536; Aka, 1989: 1-20; Varlık, 1989: 441-482; Erdem ve Uyar, 2002: 861-868; Memmedov, 2002: 869-872.

¹² Ak-Koyunlular hakkında tafsilat için bkz. Woods, 1993; Hinz, 1992²; Erşahin, 2002a; Erdem ve Paydaş, 2007; Akkoyunlu, 1992; Woods, 1991: 243-265; Minorsky, 1998: 863-880; Minorsky ve Tekindağ, 1997: 91-96; Yinanç, 1997a: 251-270; Yinanç, 1997c: 242-245; Sümer, 1986: 1-38; Sümer, 1989: 270-274; Erdem ve Uyar, 2002: 873-881; Erdem, 1990: 99-108; Erdem, 2002:103-132; Erdem, 2005: 263-277; Erşahin, 2002b: 200-211; Varlık, 1989: 407-440; Aka, 1990: 296-303; Çetin, 2007: 53-64

¹³ *Kızılbaşlar Tarihi -Tarih-i Kızılbaşan*, 2015: 55; Uzunçarşılı, 1988: 180, 188; Yinanç, 1997a: 253; Sümer, 1999: 227, 318; Sümer, 1984: 33-36; Sümer, 1997a: 292; Sümer, 1953: 317-344; Sümer, 1992: 245-246; Kırzioğlu, 1953: 464-467; Yücel, 1970: 152; Mîrca'ferî, 1390¹⁰: 226-228, 278-280; Beysanoğlu, 1996: 397; Erşahin, 2002a: 24-26; Akkoyunlu, 1992: 7-10; Erdem ve Paydaş, 2007: 41-42; Varlık, 1989: 441-442; Bilgin, 2007³: 180; Demir, 2007: 99; Aşan, 1999: 128-129

¹⁴ İlhanlı Moğollarının Anadolu siyaseti İlhanlı sonrası Moğol boylarının Doğu Anadolu mücadelesi için bkz. Gül, 2010.

¹⁵ İbn Battûta, 2013²: 287; Sümer, 1984: 37; Yinanç, 1997a: 253; Yinanç, 1997e: 350; Beygu, 1936: 189; Miroğlu, 1990: 6; Berdzenişvili ve Canaşa, 2000²: 190; Vryonis, 1971: 257; Konukçu, 1992: 74; Konukçu, 1993: 7-8; Gül, 2010: 73; Karadeniz, 2011: 128; Eğilmez, 2010: 151; Taşcı, 2008: 110.

¹⁶ Uzunçarşılı, 1998: 189; Sümer, 1984: 34; Yinanç, 1997d: 620-621; Aka, 1990: 297; Gül, 2010: 161-167; Erdem ve Paydaş, 2007: 41; Nəcəfli, 2000: 89-90; Mehmetov, 2009: 321; Taşcı, 2008: 110; Şahin, 1999: 154; Küçük 1995: 321-322.

¹⁷ Timurluların Doğu Anadolu siyaseti hakkında tafsilat için bkz. Yücel, 1980; Yücel, 1989; Yücel, 1973: 159-190; Yücel, 1976: 249-285; Yücel, 1978: 239-399; Aka, 1984: 49-66; Aka, 1976, 3-15; Aka, 1974: 383-390; Aka, 2002: 839-860.

ten/Tahirten¹⁸ ile birlikte emir Timur tarafında yer alan Ak-Koyunlular, Timurluların Doğu Anadolu'daki vasalı haline geldiler.¹⁹ Timurlular'dan aldıkları güç sayesinde Kara-Koyunlular ile mücadeleye girişen Ak-Koyunlular, 839/1435 yılındaki Karaz Savaşı'nı kaybetmeleri ve başbuğları olan boy beyleri Kara Yülük Osman Beg'in de ölmesi ile beraber tekrar zayıfladılar.²⁰

Kara Yülük Osman Beg'in ölümü, Timurluların Doğu Anadolu ve İran'dan çekilmeleri ile önce Doğu Anadolu'ya sonra İran ve Irak bölgelerine sahip olan Kara-Koyunlular, Cihânşâh Mîrzâ döneminde Ak-Koyunluları hâkimiyet altına aldılar. Bir mecburiyet meselesi olan bu metbuiyyet 872/1467 yılında Bayındır boyunun beyi ve Diyâr-ı Bekr bölgesinin merkezi olan Âmid şehrinde hâkimi olan Uzun Hasan Beg tarafından Bingöl'de ani bir baskın sonucu Kara-Koyunlu hükümdarı Cihânşâh Mîrzâ'nın öldürülmesiyle birlikte sona erdi.²¹ Bayındır boyunun begi Uzun Hasan, tıpkı Bârânî boyuna mensup Kara-Koyunluların Erciş'ten Kara-Koyunlu ulusunu Azerbaycan'ın merkezi Tebriz'e götürmeleri gibi Bayındır boyunu ve kendine yakın boyları begleri ile birlikte Tebriz'e götürdü.

Araştırmamızda Ebû Bekr-i Tihrânî'nin Timurlu, Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu tarihini içeren eseri Kitâb-ı Diyârbekriyye'de Ak-Koyunluların Anadolu'daki ata yurdu olan Çoruh Vadisi'ndeki siyasî ve askerî faaliyetleri hakkında verdikleri bilgiler kronolojik ve bir bütün halinde verilecektir. Böylelikle mezkûr devletlerde yapmış olduğu önemli gö-

¹⁸ Erzincan Emiri Mutafharten ve Timurlular ile ittifakı hakkında tafsilat için bkz. Yücel, 1982; Yücel, 1991; Yücel, 1971: 665-719; Telliöglü, 2004: 171-175.

¹⁹ Hüseyinî, 2011: 13; Şâmî, 1987: 294-301; Yezdî, 2013: 231-236; İbni Arabşah, 2012: 143, 300, 319; Schiltberger, 1997³: 66; Yücel, 1991: 268-170; Alan, 2007: 64-78; Uzunçarşılı, 1998: 189; Aksüt, 1932: 80; Konukçu, 1992: 96-100; Beysanoğlu, 1996: 403; Erşahin, 2002a: 33-50; Erdem ve Paydaş, 2007: 66-67; Çetin, 2012, 121-123; Gündüz, 2007: 24-25; Telliöglü, 2015: 190-191, 193; Taşcı, 2008: 118, 127; Miroğlu, 1992: 226.

²⁰ Tihrânî, 1993: 114; Tihrânî, 1999: 71; Tihrânî, 2001: 80; Uzunçarşılı, 1988: 189; Fallmerayer, 2011: 203-208; Hinz, 1992: 23.

²¹ Tihrânî, 1993: 424-434; Tihrânî, 1999: 234-240; Tihrânî, 2001: 256-262; Hinz, 1992: 41-44; Erdem ve Paydaş, 2007: 88-93; Akkoyunlu, 1992: 79-83.

revler neticesinde ulaştığı belgeler sayesinde eserinin önemini artıran müverrihin bakış açısıyla Çoruh Vadisinin siyasî ve askerî vukuatı izah edilmeye çalışılacaktır.

Ebû Bekr-i Tihrânî, eserinde Çoruh Vadisi'nin tarihinden ilk olarak giriş bölümünde “*Sâhib Kırân* (صاحب قران)” olarak nitelendirdiği Bayındır boyunun begi Uzun Hasan'ın ataları hakkında nesebî bir bilgi verirken bahsetmektedir. Müellif Uzun Hasan Beg'in atası Fahreddîn Kutlû/Kutlûğ Beg (قتلو / قتلغ / قطلو) 'den bahsederken Trabzon'da hâkim olan Komnenos hanedanının²² Kara-Koyunlular'a bağlı Dûhârlı/Dûhârlı (دوخاری)²³ oymağı üzerine baskın vermeleri boy begi Dûhârlı Yûsuf (يوسف دوخاری)'u öldürüp bu boyun çocuklarını ve kadınlarını esir etmelerinden sonra Ak-Koyunlu boyunun begi olarak Kutlû Beg'in Trabzon Rumları üzerine sefer düzenlemesi, Komnenosları yenmesi ve Trabzon tekfurunun (تكفور طرابزون) kızı Despina/Tesbina (تسبينه) ile evlenmesi (1352) hakkında bilgi vermektedir.²⁴ Başbuğları öldürülüp, kadınları ve çocukları da esir edilen Dûhârlı oymağının esaretten kurtarılmasından sitayişle bahseden müellifimiz, Dûhârlı esirlerinin kurtarılması meselesini dinî bir temele de oturtmaktadır. Bu nedenle Ak-Koyunluların Çoruh Vadisi hâkimiyeti için Trabzon Komnenosları ile verdikleri mücadelenin cihad ve gaza yönünün olduğu da müellifimiz tarafından meselenin içine ustaca yerleştirilmiştir.²⁵

²² Trabzon Komnenos Hanedanı ve Türk devletleri ile ilişkileri hakkında tafsilat için bkz. Fallmerayer, 2011; Miller, 2007; Tellioğlux 2009; Keçiş, 2013; Tekindağ, 1997: 455-477; Gül, 2002: 59-70.

²³ Sümer, 1999: 369; Mîrca'ferî, 1390: 229; Gökbiğîn, 1951: 40 (Müellif, Dûhârî/Dûhârlû (دوخاری / دوخارلو) oymağının adının Osmanlı kaynaklarında Tôkârlû/Tûkârlu (طوقارلو) şeklinde kaleme alındığı kanaatindedir.); Sümer, 1984: 26; Sümer, 1997a: 293; Sümer, 2002: 434; Erzi, 1954: 191; Konukçu, 1992: 105; Erdüş, 1381: 35; Erdem ve Paydaş, 2007: 51-52; Mehmetov, 2002: 321.

²⁴ Tihrânî, 1997: 12; Tihrânî, 1999: 20; Tihrânî, 2001: 21; Hahanov, 2004: 7-38, 75-76; Bryer, 2014: 202-206; Fallmerayer, 2011: 191-1960-36; Hinz, 1992: 28; Woods, 1993: 75; Sümer, 1999: 324-325; Sümer, 1984: 26; Mîrca'ferî, 1390: 229, 281; Erzi, 1954: 187-192; Beysanoğlu, 1996: 398-400; Konukçu, 1992: 114; Baştav, 2015²: 143-144; Erşahin, 2002: 29-30; Tellioğlu, 2004: 176-177; Tellioğlu, 2009: 101; Tellioğlu, 2015a: 118; Tellioğlu, 2015b: 134-136; Tellioğlu, 2015c: 191-193; Tellioğlu, 2015d: 212-213; Akkoyunlu, 1992: 9-11; Demir, 2007: 995-96, 98; Baykal, 1966: 70; Yinanç, 1997a: 254; Erdem ve Paydaş, 2007: 51, 61-62; Berdzenişvili ve Canaşia, 2000: 195; Erdüş, 1381: 35; Vryonis, 1971: 257; Bryer ve Winfield, 1985: 352; Varlık, 1989: 442; Gündüz, 2007: 23; Aşan, 1999: 129; Gül, 2002: 66-68; Taşcı, 2008: 126-127.

²⁵ Tihrânî, 1993: 12; Tihrânî, 1999: 20; Tihrânî, 2001: 21.

Kutlû Beg'in askerî ve siyasî faaliyetleri hakkında araştırma sahamızı ilgilendiren bir diğer bilgiye göre ise Kutlû Beg, Trabzon Rumları'na karşı aldığı muzafferiyetten sonra yönünü Müslümanların başına dert olan bir diğer Hıristiyan bölgesi Gürcistan'a tevcih etmiş ve Gürcüleri ağır bir mağlubiyete uğrattıktan sonra Ahıska (أخسكا) şehrini ele geçirip yağmalandıktan sonra geri dönmüştür.²⁶ Müellifimiz Kutlû Beg'in Gürcistan seferinin güzergâhı hakkında herhangi bir malumat vermemektedir. Kanaatimizce Kutlû Beg, Gürcistan seferine kuvvetle muhtemel Orta ve Aşağı Çoruh Vadisi'ni kullanarak gitmiş ve geri dönmüştür. Ayrıca müellifimiz, 1363-1389 yılları arasında Ak-Koyunlu başbuğu olan Kutlû Beg'in hem Trabzon, hem de 1361 yılındaki Gürcistan seferleri hakkında herhangi bir tarih vermemektedir.²⁷

Müellifimiz daha sonra Ak-Koyunlu boyunu bir beglik haline getiren Kara Yülük Osman Beg (قرا يولوك عثمان بيك) devrinde (1403-1435) Kara-Koyunluların Celayirliler ile beraber Timurlular ile mücadele ettikleri dönemde Kara-Koyunlu boyunun begi olan Barânlı Kara Yûsuf (قرا يوسف بارانى)'un Tebriz'i ele geçirdikten sonra Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmı ile Çoruh Vadisi'nin orta kısmında yer alan İspir/İsbîhr (اسپير / اسبهر)'e hâkim olduğunun ve burayı devrin önde gelen komutanlarından Pîr Ömer (پير عمر)'e verdiğini bildirmektedir.²⁸ Bu kayıttan anlaşılacağı üzere Çoruh Vadisi'nde başlangıçtan itibaren mevcut olan Kara-Koyunlu hâkimiyeti Dûhârlılar ile genişlemiş ve Kara Yûsuf Beg'in Tebriz'e hâkim olmasından sonra Orta Çoruh Vadisi Kara-Koyunluların hâkimiyetinde kalmıştır.

²⁶ Tihârânî, 1993: 13; Tihranî 1999: 20-21; Tihranî 2001: 21-22; Miller, 2007: 38; Yinanç, 1997a: 252-254; Akkoyunlu, 1992: 11; Berdzenişvili ve Canaşa, 2000: 190; Beysanoğlu, 1996: 400; Paydaş, 2006: 177-196.

²⁷ Tihârânî, 1993: 12; Tihârânî, 1999: 20; Tihârânî, 2001: 21; Beysanoğlu, 1996: 400.

²⁸ Tihârânî, 1993: 12; Tihârânî, 1999: 20; Tihârânî, 2001: 21; Hasan-ı Rumlu, 2006: 77-78, 147; Hahanov, 2004: 40; Uzunçarşılı, 1988: 188-189; Woods, 1993: 72, 87; Aksüt, 1932: 74-78; Sümer, 1998: 26, 101-102; Sümer, 1997a: 300; Erşahin, 2002a: 46; Beysanoğlu, 1996: 405; Konukçu, 1992: 106; Gül, 2002: 73; Taşcı, 2008: 123; Miroğlu, 1990: 226.

Müellifimiz, Çoruh Vadisi'ndeki Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu hâkimiyetinin yanı sıra Erzincan emiri Mutahharten/Tahirten (طهرتن)'in Çoruh Vadisi hâkimiyeti hakkında da bilgi vermektedir. Kara-Koyunlu Kara Yûsuf Beg'in begliği ele geçiren Pîr Hasan (پیر حسن)'ı devre dışı bırakmak için Ak-Koyunlu Kara Yülük Osman Beg'den yardım aldığı hakkında bilgi veren müellif, daha sonra Kara Yûsuf Beg'in Kara Yülük Osman Beg'e muhalefet ederek onun düşmanı olan Erzincan emiri Mutahharten/Tahirten ile ittifak yaptığını belirttikten sonra Erzincan emirinin hâkimiyet sahası içerisinde İspir, Bayburt/Babert (بابرت / بابرت) ve Erzurum'un da bulunduğunu eklemektedir.²⁹

Kara-Koyunluların Doğu Anadolu'daki ilerleyişi doğal olarak Çoruh Vadisi'ndeki Ak-Koyunlu hâkimiyetini de ziyadesiyle etkiledi. Mardin'i ilhak ederek Artuklu Begliği'ni tarihe mal eden Kara Yûsuf Beg, Çoruh Vadisi'ndeki İspir ve Bayburt'u Tercân/Tercânât (ترجان / ترجانات) ile birlikte Erzincan'a katarak buraların iktasını Pîr Ömer'e tevdi etti. Kara Yûsuf Beg, Pîr Ömer'i bu görevle birlikte mezkûr bölgelerde Ak-Koyunlu Kara Yülük Osman Beg ile de mücadeleyle görevlendirdi.³⁰

Müellifimiz bu hadiseden sonra Kara Yülük Osman Beg'in Kara-Koyunluları mağlubiyete uğrattığını, Mardin (ماردين)'i kuşattığını ve Erzincan (ارزنجان)'a döndüğünü haber verirken o Erzincan'da iken Trabzon tekfurunun Erzincan'a gelerek Ak-Koyunlular'a tâbi olduğunu bildirmektedir.³¹ Ayrıca Kara Yülük Osman Beg'in Erzincan havalisine hâkim olmasını, Kemah (کماخ) ve Karahisar (قرا حصار)'ın oğlu Yakub

²⁹ Tihirânî, 1993: 35; Tihirânî, 1999: 31; Tihirânî, 2001: 36; Hasan-ı Rumlu, 2006: 77-78; Esterâbâdî, 2014: 456-459; Uzunçarşılı, 1968: 198; Yinanç, "Erzurum", s. 351; Yücel, 1973: 173-176; Sümer, 1989: 271; Yücel, 1991: 268-290; Kırzioğlu, 1953: 484; Beysanoğlu, 1996: 400; Erşahin, 2002a: 32-33; Konukçu, 1992: 89-90; Tellioglu, 2004: 172; Tellioglu, 2015c: 190; Tellioglu, 2015d 212; Miroğlu, 1990: 5; Erdüş, 1381: 42-43; Keçiş, 2013: 112-116; Varlık, 1989: 408; Miroğlu, 1975: 13; Gündüz, 2007: 23; Taşcı, 2008: 117-118, 122; İnbâşî, 2008²: 33-34

³⁰ Tihirânî, 1993: 68; Tihirânî, 1999: 43; Tihirânî, 2001: 54; Hasan-ı Rumlu, 2006: 77-78, 147; Fallmerayer, 2011: 225-226, 229; Aksüt, 1992: 78; Sümer, 1984: 48-49; Beysanoğlu, 1996: 405; Nəcəfli, 2000: 93; Varlık, 1989: 415-416; Taşcı, 2008: 123.

³¹ Tihirânî, 1993: 90; Tihirânî, 1999: 55; Tihirânî, 2001: 65; Hasan-ı Rumlu, 2006: 146-147; Hahanov, 2004: 40; Fallmerayer, 2011: 204-205; Miller, 2007: 42-47; Tellioglu, 2004: 178-179; Tellioglu, 2015c: 193; Varlık, 1989: 416.

Beg (يعقوب بيك)'e, Tercan'ı kardeşinin oğlu Musa Beg (موسى بيك)'e, Akşehir (أق شهر)'in İnâk Hasan (إيناق حسن)'a ve Bayburt'un da onun erkek kardeşi Kutlû Beg'e ikta/soyûlgâl (سيورغال)³² etmesinden bahsetmektedir.³³ Ayrıca müellif, Ak-Koyunlu Kara Yülük Osman Beg'in Kara-Koyunlu İskender Mîrzâ (اسكندر ميرزا)'nın Azerbaycan'daki başarıları karşısında ele geçirdiği Erzincan, Çemişkezek (چمشكزك), Bayburt ve Tercan'ı elinde tutabilmek için tedbir alıp mücadele verdiğini bildirmektedir.³⁴ Müellifimizin bu son kaydından anlaşıldığı üzere Ak-Koyunluların Kara-Koyunlular karşısında başarılı olduklarını ve hâkimiyet sahalarına Çoruh Vadisi'ni de ekledikleri görülmektedir. Bayburt'un Kutlû Beg'e ikta edildiği hakkında bilgi veren müellifimiz, bu vadinin diğer önemli merkezi olan İspir hâkimiyeti hakkında sessiz kaldığı müşahede edilmektedir. Bunun sebebi kuvvetle muhtemel İspir'in hâlâ Kara-Koyunlu hâkimiyetinde olmasıdır.

Müellifimiz Kara Yülük Osman Beg'in son icraatı olan Karaz Savaşı (839/1435) hakkında tafsilatlı bilgi verdikten sonra, Osman Beg'in Kara-Koyunlu İskender Mîrzâ'ya yenik düştüğünü ve mecruhen Erzurum kalesine sığındığını ve burada son nefesini verip defnedildiğini aktarmaktadır (5 Safer 839/30 Ağustos 1435).³⁵ Onun ölümü zamanında Bayburt'ta Ak-Koyunlu hâkimiyetinin mevcut olduğu bilgisini de vermektedir.³⁶ Osman Beg'in ölümünden sonra Bayındır boyunun başbuğu olmak isteyen Kılıç Arslan Beg (قليج اصلان بيك), Kutlû Beg ve Hüseyin Beg (حسين

³² Soyûlgâl hakkında tafsilat için bkz. Paydaş, 2006, s. 195-281

³³ Tihârânî, 1991: 90; Tihârânî, 1993: 55; Tihârânî, 2001: 65-66; Hasan-ı Rumlu, 2006: 147; Woods, 1993: 91; Sümer, 1984: 98-104; Aksüt, 1932: 78; Yinanç, 1997a: 259; Turan, 1997: 366; Kırzioğlu, 1953: 490; Erşahin, 2002a: 46; Beysanoğlu, 1996: 406, 408; Konukçu, 1992: 114; Tellioglu, 2004: 178-179; Tellioglu, 2015c: 193; Tellioglu, 2015d: 212; Demir, 2007: 96.

³⁴ Tihârânî, 1993: 95; Tihârânî, 1999: 59; Tihârânî, 2001: 68; Uzunçarşılı, 1988: 183; Woods, 1993: 91; Aksüt, 1932: 78; Yinanç, 1997a: 258; Kırzioğlu, 1953: 490; Akkoyunlu, 1992: 44-45, 53; Erşahin, 2002a: 46; Beysanoğlu, 1996: 406, 408; Miroğlu, 1975: 14; Gündüz, 2007: 25.

³⁵ Tihârânî, 1991: 114; Tihârânî, 1999: 71; Tihârânî, 2001: 80; Hasan-ı Rumlu, 2006: 213-215; *Kızılbaşlar Tarihi*, 2015: 31; Fallmerayer, 2011: 241; Beygu, 1936: 79; Uzunçarşılı, 1988: 183; Woods, 1993: 95-96, 128; Sümer, 1984: 117-118; Sümer, 1997a: 302; Sümer, 2001: 436; Sümer, 1989: 271-272; Erşahin, 2002a: 38, 47; Yinanç, 1997e: 351; Yinanç, 1997a: 259; Kırzioğlu, 1953: 491; Mîrca'ferî, 1390: 286-287; Beysanoğlu, 1996: 407-408; Konukçu, 1992: 107; Aka, 2001: 23-24; Alan, 2007: 105; Nəcəfli, 2000: 98; Akkoyunlu, 1992: 12, 45, 55-56; Erdem ve Paydaş, 2007: 67-68; Erdüş, 1381: 50; Mehmetov, 2009: 330, 338; Varlık, 1989a: 467-468; Varlık, 1989b: 417; Eğilmez, 2010: 159; Taşçı, 2008: 124-125, 127; İnbaşı, 2008: 36.

³⁶ Tihârânî, 1991: 114; Tihârânî, 1999: 71; Tihârânî, 2001: 80; Hasan-ı Rumlu, 2006: 213-215.

بيك)'in teşebbüste bulduklarından ve başarısız olunca Kutlû Beg'in iktai/soyûrgâlı olan Bayburt'a gittiğini kaydederek 839/1436 yılında Bayburt'ta Kutlû Beg vasıtasıyla Ak-Koyunlu hâkimiyetini işaret etmektedir.³⁷

Kutlû Beg'in Bayburt hâkimiyeti hakkında Ak-Koyunlu begi olan Kara Yülük Osman Beg'den sonra başbuğluk için mücadele veren Ak-Koyunlu şehzadelerinden Şeyh Hasan Beg (شيخ حسن بيك), Ali Beg (على بيك), Yakub Beg'in Erzincan hâkim olan Ak-Koyunlu şehzadesi Cafer Beg (جعفر بيك)'i hile ile yakalayıp esir ettiklerini ve daha sonra Ak-Koyunlu hâkimiyetindeki yayla'mışı (بيلاميشى) bölgesi olan Bayburt'a gittiklerini kayd etmektedir.³⁸

Kara-Koyunluların Cihânşâh Mîrzâ döneminde İskender Mîrzâ'nın bertaraf edilmesinden sonra bir bütün halinde olması ve Timurluların Azerbaycan ve Doğu Anadolu'dan çekilmeleriyle beraber Ak-Koyunlular Tebriz'e hâkim olan Kara-Koyunlu hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldılar.³⁹ Cihânşâh Mîrzâ, Doğu Anadolu'daki Ak-Koyunlu hâkimiyetini zayıflatmak için Erzincan ve Tercan'a bizzat sefer düzenledi. Bu sefer esnasında Rüstem-i Tarhân/Turhân (رستم ترخان)'ı Diyâr-ı Bekr bölgesini yağmalamaya gönderirken Bâyezîd-i Bistâmî (بایزید بسطامى)'yi de daha önce Çoruh Vadisi'ndeki varlıklarından bahsettiğimiz Kara-Koyunlular'a bağlı boylardan Dûhârlılar (دوخارلو) ile beraber Bayburt'un ilhakı için görevlendirdi.⁴⁰ Erzincan seferi esnasında Ak-Koyunluları kesin bir mağlubiyete uğratan Cihânşâh Mîrzâ, bu bölgeye idareciler atadı. Çoruh Vadisi'nde Kara-Koyunlu hâkimiyeti genişlemesi ile beraber İspir kale-

³⁷ Tihârânî, 1991: 114; Tihârânî, 1999: 71; Tihârânî, 2001: 80; Hasan-ı Rumlu, 2006: 147; Beygu, 1936: 79; Uzunçarşılı, 1988: 189; Woods, 1993: 91, 125, 128; Turan, 1997: 366; Erşahin, 2002a: 46; Beysanoğlu, 1996: 408; Konukçu, 1992: 114; Tellioglu, 2015c: 193; Miroğlu, 1975: 14; Varlık, 1989: 417-418.

³⁸ Tihârânî, 1991: 127; Tihârânî, 1999: 78; Tihârânî, 2001: 87; Woods, 1993: 128; Beygu, 1936: 80.

³⁹ Hinz, 1992: 23-24; Yinanç, 1997b: 174-175; Sümer, 1997a: 303; Aka, 2001: 26-40, 67-68; Erşahin, 2002a: 50-66; Nəcəfli, 2000: 99; Erdüş, 1381: 50-54; Mehmetov, 2009: 331; Varlık, "Kara Koyunlular", 1989b: 469-472; Varlık, 1989a: 418-419; Taşci, 2008: 125.

⁴⁰ Tihârânî, 1991: 204; Tihârânî, 1999: 121; Tihârânî, 2001: 127; Hahanov, 2004: 41; Sümer, 1984: 26; Woods, 1993: 138; Yinanç, 1997b: 177; Beysanoğlu, 1996: 419; Kırzioğlu, 1953: 4; Taşci, 2008: 125.

sini Muhammed-i Emîr Seyyid (محمد امير سيد)'den alarak Ak-Koyunlu Şeyh Hasan (شيخ حسن)'ı tutsak ederek getiren Bâyezîd-i Bistâmî'ye tevdi etti.⁴¹

Kara-Koyunlu ulusunun başbuğu olan Cihânşâh Mîrzâ'nın Erzincan seferi esnasında Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmının olduğu gibi Çoruh Vadisi de Kara-Koyunlu hâkimiyetine girdi. Cihânşâh Mîrzâ, Çoruh Vadisi'ne hâkim olduğu esnada Bayburt kalesi sahibinin eşi ve Uzun Hasan Beg'in kız kardeşi de esir olarak eline geçti. Cihânşâh Mîrzâ, bu Ak-Koyunlu melikesini emirlerinden Muzaffer Beg (مظفر بيك)'e vermişti. Bu melike daha sonra Uzun Hasan Beg'in kardeşi Cihângîr Mîrzâ (جهانگیر میرزا)'nın Cihânşâh Mîrzâ ile ittifakını⁴² engellemek için görevlendirdiği elçisinin ölümü nedeniyle Nusaybin (نصيبين)'e geldiği esnada annesi Serây/Sarâ Hâtûn (سرای خاتون) ile birlikte Uzun Hasan Beg'e vasıl oldular.⁴³

Cihânşâh Mîrzâ'nın Erzincan seferi ve Çoruh Vadisi'nin Kara-Koyunlu hâkimiyetine girmesinden sonra Âmid (آمد)/Diyarbakır'da Ak-Koyunlu hâkimiyetini diriltmeye çalışan ve Kara-Koyunluların İran ve Azerbaycan'da meşgul almasını fırsat bilen Ak-Koyunlu oymağının beyi olan Uzun Hasan Beg, Erzurum ve çevresine bir akın yaptı. Burada başarıya ulaşan Uzun Hasan Beg, Erzurum ve Kara-Koyunluların Erzurum bölgesindeki en önemli merkezi olan Avnik (آونيك) üzerine saldırdı ve başarılı oldu.⁴⁴ Erzurum civarındaki başarısından sonra Uzun Hasan Beg, Kara-Koyunluların hâkimiyetindeki Çoruh Vadisi'ne bir yağma birliği göndererek Bayburt ve çevresini yağmalattı. Çoruh Vadisi'ndeki Kara-Koyunlu hâkimiyetinin zayıflamasını sağlayan bu seferden sonra Ak-Koyunlu birlikleri Kara-Koyunlu-

⁴¹ Tihârânî, 1991: 205; Tihârânî, 1999: 121; Tihârânî, 2001: 128; Woods, 1993: 138; Taşçı, 2008: 127.

⁴² Tihârânî, 1991: 250-251; Tihârânî, 1999: 142; Tihârânî, 2001: 153; Uzunçarşılı, 1988: 190; Hinz, 1992: 31; Woods, 1993: 138-148; Yinanç, 1997b: 176-179; Yinanç, 1997a: 259; Minorsky ve Tekindağ, 1997: 91; Erşahin, 2002a: 60-66; Beysanoğlu, 1996: 4414-415; Nəcəfli, 2000: 100; Erdem ve Paydaş, 2007: 79; Akkoyunlu, 1992: 66.

⁴³ Tihârânî, 1991: 250-251; Tihârânî, 1999: 142; Tihârânî, 2001: 153.

⁴⁴ Tihârânî, 1991: 237; Tihârânî, 1999: 137; Tihârânî, 2001: 145; Woods, 1993: 143.

lar'dan ele geçirilen Tercan'da buluştular.⁴⁵

Uzun Hasan Beg'in Doğu Anadolu harekâtı esnasında Bayburt ve çevresi Ak-Koyunlular tarafından yağmalanmıştı. Bu esnada Bayburt kalesine Cihânşâh Mîrzâ adına hâkim olan Mahmûd-i Kûkeltâş/Kökeltâş/Göklütâş (محمود کولکناش), kaleyi ve çevresini Ak-Koyunlular karşısında savunmada güçlük çekmekteydi. Bu durumu Cihânşâh Mîrzâ'ya bildirince Bayburt'a Dûhârlı başka bir idareci atanınca metbûunun yanına gitmek için hareket etti. Cihânşâh Mîrzâ'nın ordugâhına giden Mahmûd-i Kûkeltaş, İspir-Erzurum arasında bulunan Sercem/Serçeme (سرجم / سرجمه)⁴⁶ mevkiinde Bâyezîd Beg tarafından tevkif ve tutsak edilmesiyle Çoruh Vadisi'nde Ak-Koyunlular yeniden etkili olmaya başladılar.⁴⁷

Ak-Koyunluların Doğu Anadolu'daki Kara-Koyunlu beldeleri üzerine sefer düzenlemesinden sonra harekete geçen Cihânşâh Mîrzâ'nın üzerine geldiğine dair bir haber alan Uzun Hasan Beg, Erzincan'dan ayrılarak Kara-Koyunlu hâkimiyetindeki Bayburt bölgesini yağmaladıktan sonra bu haberin sahte olduğu anlaşılınca tekrar Erzincan'a döndü.⁴⁸ Müellifimizin verdiği bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Ak-Koyunlular, Kara-Koyunlu beldelerini Cihânşâh Mîrzâ'nın İran, Irak ve Azerbaycan'daki meseleler ile uğraşmasını fırsat bilerek ele geçirmek istemekteydiler. Burada kaynağımızın verdiği bilgilerden Ak-Koyunluların Çoruh Vadisi'ndeki kale ve şehirleri doğrudan ele geçirmek yerine tekrar kaybetme ihtimalinden dolayı kale kuşatmak yerine bölgelerin

⁴⁵ Tihârânî, 1991: 237; Tihârânî, 1999: 137; Tihârânî, 2001: 145; Woods, 1993: 143-144; Aksüt, 1932: 80; Yinanç, 1997b: 176; Yinanç, 1997e: 351; Yinanç, 1997a: 259; Minorsky ve Tekindağ, 1997: 91; Sümer, 1989: 272; Erdem ve Paydaş, 2007: 82-83; Akkoyunlu, 1992: 70; Gündüz, 2007: 26; Taşcı, 2008: 128; Miroğlu, 1975: 226.

⁴⁶ Sümer, 1984: 26 (Erdebil bölgesinde Meyâne'den sonra /Sercem/Serçeme adlı başka bir konak yeri daha vardır. Fakat buranın olayların yaşandığı bölgeye hayli uzak olması nedeniyle mevzu bahis Serçem burası olmaz.)

⁴⁷ Tihârânî, 1991: 241-242; Tihârânî, 1999: 139; Tihârânî, 2001: 148; Barbaro, 2005: 102; Woods, 1993: 143-151; Aksüt, 1932: 80; Sümer, 1984: 26; Sümer, 1989: 272; Minorsky ve Tekindağ, 1997: 91; Konukçu, 1992: 108; Erdem ve Paydaş, 2007: 80-81; Erdüş, 1381: 67-72; Mehmetov, 2009: 338; Tellioglu, 2015c: 193-195; Taşcı, 2008: 128; Gündüz, 2007: 26-27; Miroğlu, 1975: 226.

⁴⁸ Tihârânî, 1991: 246-247; Tihârânî, 1999: 141; Tihârânî, 2001: 151; Woods, 1993: 147-148; Taşcı, 2008: 128.

yağmalanarak Kara-Koyunlular'a bağlı boyların zayıflatılmasını tercih ettikleri müşahede edilmektedir.

Erzurum, Erzincan ve Çoruh Vadisi'ndeki Ak-Koyunlu varlığı nedeniyle Ak-Koyunluları sindirmek isteyen Cihâşâh Mîrzâ, Uzun Hasan Beg'in kardeşi Cihângîr Mîrzâ'nın Kara-Koyunlular'a tâbi olmasından⁴⁹ mutluluk duyarak Erzincan'da bulunan Uzun Hasan Beg'i kuşatmak için Mahmûd-i Elmâs (محمود الماس), Ebû'l-Kâsım Mirzâ (ابو القاسم ميرزا)'yı Arabşâh-ı Ayînlû (عربشاه آيينلو)'ya yardımla görevlendirdi.⁵⁰ Arabşâh-ı Ayînlû Erzincan önlerine geldiğinde Ak-Koyunlular ile savaşmayı göze almaması nedeniyle Hoy'a çekilmek zorunda kaldı. Kara-Koyunluların Azerbaycan'a çekilmesinden sonra Arabşâh-ı Ayînlû Doğu Anadolu'daki Ak-Koyunlu beldelerine saldırıya başladı. Bu cümleden olarak Ak-Koyunlu ordusu İspir tarafına yönelerek Kara-Koyunluların İspir hâkimiyetine son verdi. Bölge yağmalandıktan sonra Ak-Koyunlular'a tâbi Bâyezîd-i İspîrî (بایزید اسپیری), Uzun Hasan Beg'e elçi göndererek Arabşâh-ı Ayînlû'nun Çoruh Vadisi'nde bhusus İspir'de Müslümanlara yaptığı kötülükleri izah etti. Ayrıca Arabşâh-ı Ayînlû'nun İspir bölgesinde yaptığı zulmün bo-yutlarını anlatırken kâfirlere bile layık görülme-yecek derece olduğu bilgisini de verdi.⁵¹

Uzun Hasan Beg, Çoruh Vadisi'ndeki başarılarından sonra Erzurum ve Pasin bölgelerinin de yağmalanmasından sonra Tercan ve Erzincan'a ulaştı. Cihângîr Mîrzâ'nın Kara-Koyunlular'dan aldığı yardımla üzerine geldiğini öğrenen Uzun Hasan Beg, Halîl-i Tavâcî (خلیل تواجی) ve Şeyh Hasan'ı orduyu karşılamakla görevlendirdi.⁵² Ayrıca Bâyezâd-i İspîrî (بایزید اسپیری), Hûrşîd Beg (خورشید بیک) ve Kemah begleri

⁴⁹ Tihârânî, 1991: 259-260; Tihârânî, 1999: 145-146; Tihârânî, 2001: 159; Uzunçarşılı, 1988: 190; Hinz, 1992: 31; Woods, 1993: 138-148; Aksüt, 1932: 80; Yinanç, 1997a: 259; Minorsky ve Tekindağ, 1997: 91; Erşahin, 2002a: 60-66; Erdem ve Paydaş, 2007: 79-80; Varlık, 1989a: 473; Akkoyunlu, 1992: 66.

⁵⁰ Tihârânî, 1991: 259; Tihârânî, 1999: 145; Tihârânî, 2001: 138.

⁵¹ Tihârânî, 1991: 259-260; Tihârânî, 1999: 145-146; Tihârânî, 2001: 158-159; Woods, 1993: 146-150; Aksüt, 1932: 80; Yinanç, 1997a: 259; Minorsky - Tekindağ, 1997: 91-92; Erdem ve Paydaş, 2007: 80-81; Gündüz, 2007: 26 Taşcı, 1998: 128.

⁵² Tihârânî, 1991: 260-261; Tihârânî, 1999: 146-147; Tihârânî, 1999: 159; Hasan-ı Rumlu, 2006: 344-347.

ile beraber Erzincan kuşatmasına katıldıktan sonra Diyâr-ı Bekr bölgesinin merkezi Amid'e gitti.⁵³

Uzun Hasan Beg'in Erzincan'da bıraktığı Hürşit Beg komutasındaki kuvvetlerin şehri ele geçirmesinden sonra bu şehre gelen Ak-Koyunlu başbuğu Erzincanlıların perişan halini gördükten sonra onlara acıdı ve gönüllerini almaya çalıştı.⁵⁴ Şehrin imarı için uğraştığı esnada İspir kalesi hâkimi Bâyezîd Beg-i Pûrnâk (بایزید بیگ پورنک) Erzincan'a gelerek yıllık vergi ve çeşitli hediyeleri Uzun Hasan Beg'e sundu.⁵⁵

İlhanlılar döneminde Çoruh Vadisi'ne iki Türkmen oymağı yerleştirildi. Biri Ak-Koyunlular'a tâbi olan Pûrnâk oymağı diğeri ise Kara-Koyunlular'a tâbi Dûhârlı oymağıdır. Kara-Koyunluların ve Ak-Koyunluların Doğu Anadolu, Azerbaycan, Irak ve İran hâkimiyeti için birbirleriyle yaptıkları mücadelenin küçük ölçekli olanı Çoruh Vadisi'nde, Pûrnâk ve Dûhârlı arasında vuku buldu. Pûrnâk ve Dûhârlı oymakları birbirleriyle yaptıkları mücadelede Bayındır ve Bârânlı boylarından yardım alarak Çoruh Vadisi'nde huzur ve sukun olmasına böylece engel oldular. Ak-Koyunluların 872/1467 yılında Cihânşâh Mîrzâ'yı öldürüp⁵⁶ mezkûr bölgelere hâkim olmalarından sonra Çoruh Vadisi'nde de Pûrnâk oymağı Dûhârlıların baskı ve tabiiyet altına aldı.⁵⁷

Müellifimizin verdiği bilgiye göre İspir'de Pûrnâk oymağı,⁵⁸ Bayburt'ta ise Dûhârlı oymağı hâkim durumdaydı. Cihânşâh Mîrzâ, Ak-Koyunluların sürekli

⁵³ Tihârânî, 1991: 260; Tihârânî, 1999: 146; Tihârânî, 2001:159; Hasan-ı Rumlu, 2006: 344-347; Uzunçarşılı, 1988: 190; Hinz, 1992: 32; Woods, 1993: 150-151; Aksüt, 1932: 80-81; Yinanç, 1997a: 259; Minorsky ve Tekindağ, 1997: 91-52; Akkoyunlu, 1932: 71; Gündüz, 2007: 26-27 Taşcı, 2008:128.

⁵⁴ Tihârânî, 1991: 281; Tihârânî, 1999: 154; Tihârânî, 2001: 171; Hasan-ı Rumlu, 2006: 347.

⁵⁵ Tihârânî, 1991: 281; Tihârânî, 1999: 154; Tihârânî, 2001: 171; Hasan-ı Rumlu, 2006: 347; Barbaro, 2005: 102 (1474-1478 yılları arasında Osmanlılar'a karşı Ak-Koyunlular'a elçi olarak gönderilen seyyah, bu yıllar arasında Bayburt ve Erzincan'ın Uzun Hasan Beg'e bağlı olduğunu bildirmektedir.); Erşahin, 2002a 72; Aksüt, 1932: 81; Kırzioğlu, 1970: 25; Kırzioğlu, 1998, 8; Kırzioğlu, 1992: 154; Kırzioğlu, 1986: 922; Bilgin, 2007: 196-197; Keçiş, 2013: 116; Gündüz, 2007: 26-27; ; Taşcı, 2008: 128 İnbaşı, 2008: 37.

⁵⁶ Tihârânî, 1991: 424-434; Tihârânî, 1999: 234-240; Tihârânî, 2001: 256-262.

⁵⁷ Sümer, 1984: 26; Erdüş, 1381: 72; Aka, 1990: 301; Kırzioğlu,1970: 25; Kırzioğlu, 1986: 922; Akkoyunlu, 1992: 8; Taşcı, 2008: 128.

⁵⁸ Clavijo, 2007: 199-201; Fallmerayer, 2011: 196-197; Kırzioğlu, 1970: 25; Kırzioğlu, 1953: 482-483; Bryer ve Winfield, 1985: 336, 350; Konukçu, 1992: 100; Konukçu, 1994: 796-803; Mîrca'ferî,1390: 280; Aka, 1990: 301; Erdem ve Paydaş, 2007: 51-52; Erdem, 1990-1991, s. 85-92; Bilgin, 2007: 197; Akkoyunlu, 1992: 47-48; Mehmetov, 2009: 337; Gündüz, 2004: 160-163; Demir, 2007: 97; Taşcı, 2008: 120-121; İnbaşı, 2008: 36.

taarruz ve yağma seferleri karşısında başarısız olan Dûhârlılar'dan Bayburt'u almak istemesinden sonra Dûhârlılar, Cihânşâh Mîrzâ'ya red cevabı vererek Uzun Hasan Beg'e kaleyi Ak-Koyunlular'a bırakacaklarını bildirdiler. Durumun vahametini anlayan Cihânşâh Mîrzâ, Uzun Hasan Beg'e haberci göndererek Bayburt kalesini ona bıraktığını bildirdi. Bu durum üzerine Dûhârlılar Bayburt kalesini Ak-Koyunlular'a teslim ettiler. Böylelikle Çoruh Vadisinin en önemli meselesi olan Dûhârlı-Pûrnâk, Ak-Koyunlu-Kara-Koyunlu rekabeti sona ermiş oldu.⁵⁹

Uzun Hasan Beg'in Çoruh Vadisinin yukarı ve orta kesimlerinde yer alan İspir ve Bayburt'a hâkim olmasından sonra, Çoruh Vadisinin aşağı kısmını besleyen Tortum ve Oltu bölgelerine bir sefer düzenledi. Gürcistan bölgesindeki Hıristiyanların Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgelerindeki Müslümanları zor durumda bırakmalarından dolayı Gürcistan üzerine sefer düzenleyen Uzun Hasan Beg, Oltu (اولتى) ve Tortum (طرطوم) bölgesini ele geçirdi. Müellifimiz bu konuda Ak-Koyunlular Hıristiyanları eski adı Nihah/İnhân (انحان) olan Tortum ve yine eski adı Tao/Tav-ili/Tavaîl/Tavayil (طاوايل) olan Oltu'ya kadar püskürttüklerini ve onlardan birçok esir alarak bölgelerini yağmaladıklarını aktarmaktadır (862/1458).⁶⁰

Ak-Koyunluların Gürcistan seferinden sonra Anadolu'nun batısından hareketle beylikleri ilhak eden ve İstanbul'un fethinden sonra Anadolu'daki bütün Bizans bakiyesini ele geçirmek isteyen Osmanlılar ile Ak-Koyunlular karşı karşıya geldiler.⁶¹ Fatih Sultan Mehmed'in doğu yönündeki ilerlemesi şüphesiz Kara-Koyunlular ile mücadelenin şiddetlendiği bir

⁵⁹ Tihârânî, 1991: 368-369; Tihârânî, 1999: 200; Tihârânî, 2001: 223; Sümer, 1984: 26; Erşahin, 2002a: 72; Miroğlu, 1990: 6; Gündüz, 2007: 26; Taşçı, 2008: 128.

⁶⁰ Tihârânî, 1991: 378-379; Tihârânî, 1999: 206; Tihârânî, 2001: 229; Hasan-ı Rumlu, 2006: 382; Beygu, 1936: 80; Kırzioğlu, 1953: 491-492; Kırzioğlu, 1998: 8-9; Kırzioğlu, 1992: 154; Hinz, 1992: 32, 40; Erşahin, 2002a: 71; Konukçu, 1992: 114; Erdüş, 1381: 64-65; Bryer ve Winfield, 1985: 350; Doğru, 2004: 42; İnbâşi, 2008: 37; Karamanlı, 1996: 313 (müellif, Uzun Hasan Beg'in Gürcistan'a ilk seferininin 1466 yılında vuku bulduğu kanaatindedir.)

⁶¹ Osmanlıların Trabzon siyaseti ve Ak-Koyunlu-Osmanlı ilişkileri hakkında tafsilat için bkz. Kırzioğlu, 1998; Erdüş, 1381: 93-106; Baykal, 1966: 67-81; Baykal, 1957: 261-284; Şahin, 1999: 153-157; Yücel, 1985, 287-311; Konukçu, 2002: 91-98; Paydaş, 2004: 205-212.

zamanda Ak-Koyunlular için önemi bir tehdit durumundaydı. Bu cümleden olarak Uzun Hasan Beg, kardeşinin oğlu Murad Beg (مراد بيك)'i ve annesi Serây/Sarây/Sarâ Hâtûn'u Osmanlı sultanı II. Mehmed'e göndererek Trabzon ve çevresinin kendilerine bağlı ve Osmanlıların beldelerinin çok olduğunu bu nedenle Trabzon üzerindeki emellerinden vaz geçmesini istedi.⁶²

Osmanlıların Trabzon üzerindeki emellerinden haberdar olan Komnenos hanedanı, kendilerini Osmanlılardan koruyacak metbû peşine düştü. Bu cümleden olarak Trabzon tekfurunu kardeşini ağır hediyelerle Tercan'da bulunan Uzun Hasan Beg'e göndererek Osmanlılar karşısında sıhriyet bağlarının da etkisiyle Ak-Koyunlu koruması talep etti.⁶³ Ak-Koyunlu başbuğu Uzun Hasan Beg, Komnenosların bütün bu tedbirlerine rağmen Kara-Koyunlular karşısındaki zayıf durumundan dolayı Osmanlıların Trabzon'u fethi (866/1461) ve Komnenos hanedanının inkırazı hakkında sessiz kalmak ve durumu kabul etmek zorunda kaldı.⁶⁴

⁶² Tihriânî, 1991: 382-383; Tihriânî, 1999: 207; Tihriânî, 2001: 230-231; Hasan-ı Rumlu, 2006: 386; Âşk Paşazâde Derviş, 2013: 223-224; Neşri, 2013: 304-306; İbn-i Kemâl, 1991²: 193-195 (Müeelif, Uzun Hasan Beg'in annesinin adını "Sârâ Hâtun" şeklinde kaydetmektedir.); Kemâl, 2001: 173-175; Hadîdî, 2015²: 237-238; Tursun Bey, 1977: 108-109; Müneccimbaşî Ahmed b. Lütfullah, 2014²: 309-310 (Müeelif, Uzun Hasan Beg'in annesinin adını "Settare Hatun" şeklinde kaydetmektedir.); *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, 2000: 126; İdris-i Bitlisi, 2013: 154-155; Gelibolulu, 2003: 118-119; Fallmerayer, 2011: 260; Miller, 2007: 58-59; Uzunçarşılı, 1998: 54-55; Uzunçarşılı, 1988: 191; Hinz, 1992: 33; Woods, 1993: 166-167; Erşahin, 2002a: 88; Mîrca'ferî, 1390: 295-296; Baştav 2015: 143; Tellioglu, 2004: 183; Tellioglu, 2009: 137-138; Tellioglu, 2015c: 195-196; Nəcəfli, 2000: 121-123; Baykal, 1966: 74-79; Baykal, 1957: 263; Turan, 1967: 66; Yinanç, 1997a: 259; Minorsky ve Tekindağ, 1997: 9; Tansel, 1999: 263-264; Allouche, 2001: 20-21; Kırzioğlu, 1967: 322-328; Varlık, 1989a: 421; Erdem ve Paydaş, 2007: 85-86; Akkoyunlu, 1992: 75; Erdüş, 1381: 99; Bilgin, 2007: 220; İnbaşı, 2008: 37; İnan, 1999: 145; Şahin, 1987: 155-156.

⁶³ Tihriânî, 1991: 382; Tihriânî, 1999: 207; Tihriânî, 2001: 230; Hasan-ı Rumlu, 2006: 384-385; İdris-i Bitlisi, 2013: 155; Âşk Paşazâde, 2013: 222-223; Neşri, 2013: 302-305; Gelibolulu, 2003: 118; Barbaro, 2005: 102; Fallmerayer, 2011: 235-258; Miller, 2007: 51; Beygu, 1936: 80; Uzunçarşılı, 1998: 52; Uzunçarşılı, 1988: 191; Hinz, 1992: 27-28, 33; Woods, 1993: 165; Aksüt, 1932: 81; Kırzioğlu, 1992: 154; Mîrca'ferî, 1390: 290-291; Tellioglu, 2004: 180-181; Tellioglu, 2009: 131-135; Tellioglu, 2015c: 193-196; Tellioglu, 2015d: 213; Nəcəfli, 2000: 121; Baykal, 1966: 72-73; Baykal, 1957: 263; Turan, 1967: 65-66; Minorsky ve Tekindağ, 1997: 92; Tansel, 1999: 262-263; Erşahin, 2002a: 81-83; Beysanoğlu, 1996: 417; Akkoyunlu, 1992: 71-73; Erdüş, 1381: 62-63, 97-98; Bryer ve Winfield, 1985: 352; Allouche, 2001: 19; Varlık, 2002a: 420; Berdzenişvili ve Canaşa, 2000: 208; Bilgin, 2007: 219; Demir, 2007: 96; Doğru, 2004: 42; İnan, 1999: 144-145; Aşan, 1999: 129.

⁶⁴ Tihriânî, 1991: 392; Tihriânî, 1999: 212-213; Tihriânî, 2001: 236-237; Hasan-ı Rumlu, 2006: 386-387, 403-408; Âşk Paşazâde, 2013: 225-226; Neşri, 2013: 304-306; İbn-i Kemâl, 1991: 196-199; Kemâl, 2001: 174-175; Hadîdî, 2015: 240; Tursun Bey, 1997: 110; Müneccimbaşî, 2014: 310-311; İdris-i Bitlisi, 2013: 155-156; Gelibolulu, 2013: 118-120; Fallmerayer, 2011: 260-263; Miller, 2007: 59-62; Uzunçarşılı, 1998: 56; Uzunçarşılı, 1988: 191; Hinz, 1992: 28, 33, 37-38; Woods, 1993: 166-167; Erşahin, 2002a: 84-89; Baştav, 2015: 144; Sümer, 1989: 272; Mîrca'ferî, 1390: 296-297; Tellioglu, 2004: 183-184; Tellioglu, 2009: 138-142;

Trabzon'un Osmanlıların eline geçmesinden sonra Uzun Hasan Beg, Erzurum (أرزن الروم)'a gelerek Avnik (أونيك) yoluyla Gürcistan (گرجستان)'ın Ahıska (أخسكا) bölgesi üzerine bir sefer tertip ederek önemli ölçüde ganimetle geri döndü. Ak-Koyunlular, bu sefer esnasında Erzurum'a geldiklerinde Erzurum kalesini ele geçirilebilecek bir durumda olmasına rağmen Kara-Koyunlular ile yaptıkları muahede gereği şehre dokunmadılar (867/1463).⁶⁵

Sonuç

Çoruh Vadisi Anadolu'da yaygın kullanılan ticaret yolları üzerinde bulunmaması nedeniyle Ortaçağ tarihi kaynaklarında çokça yer almamaktadır. Arazinin engebeli olması, ticaret yollarının doğu-batı yönünde seyretmesi gibi sebeplerden dolayı Ortaçağ devletlerinin pek ilgisini çekmemiştir. Bu nedenle kaynaklarda çokça yer almaz. Moğol istilası esnasında Anadolu'ya gelen ve Çoruh Vadisi'ni yurt tutan Türkmen boyları daha sonra büyük devlet kurmalarına rağmen Çoruh Vadisi hâkimiyetinden hiç vazgeçmediler. Ak-Koyunlular'a tâbi Pûrnâk oymağı ve Kara-Koyunlular'a tâbi Dûhârlı oymağı arasındaki mücadele hem Ak-Koyunlular'a hem de Kara-Koyunlular'a hizmet etmiş ve eseri "Kitâb-ı Diyârbekriyye"yi bu iki devletin hususî tarihi olarak kaleme alan Ebû Bekr-i Tihrânî bu nedenle Çoruh vadisi hakkında diğer kaynaklara nazaran bolca bilgi vermektedir. Ebû Bekr-i Tihrânî'den önceki ve sonraki hiçbir kaynak Çoruh Vadisi hakkında bu kadar tafsilatlı bilgi vermemiştir. Bu çalışmada ise müellifin Çoruh Vadisi hakkında verdiği bilgiler Ak-Koyunlu,

Tellioğlu, 2015c: 196-197; Tellioğlu, 2015d: 213; Nəcəfli, 2000: 122-124; Baykal, 1966: 79-80; Baykal, 1967: 263; Turan, 1967: 67; Minorsky ve Tekindağ, 1997: 92; Tansel, 1999: 264-270; Varlık, 2002a: 421-422; Erdem - Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, s. 86; Akkoyunlu, *Akkoyunlular ve Bayburt*, s. 74; Erdüş, 1981: 100-101; Allouche, 2001: 21; Bilgin, 2007: 221; İnan, 1997: 145-151.

⁶⁵ Tihrânî, 1991: 393; Tihrânî, 1999: 214; Tihrânî, 2001: 237 (Ak-Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan Beg, Gürcistan üzerine 1458, 1463, 1466, 1472 ve 1477 yıllarında toplan 5 sefer düzenlemiştir. Müellifimiz, Ak-Koyunlu başbuğunun Gürcistan'a düzenlediği seferlerin yalnızca ikisinden bahsetmektedir.); Hasan-ı Rumlu, 2006: 431; Hinz, 1992: 34, 40; Woods, 1993: 164; Kırzioğlu, 1953: 492; Kırzioğlu, 1998: 10; Kırzioğlu, 1992: 155-156; Sümer, 1989: 272; Yinanç, 1997e: 352; Yinanç, 1997a; 260; Minorsky ve Tekindağ, 1997: 94-95; Erşahin, 2002a: 71; Konukçu, 1992: 114; Bryer ve Winfield, 1985: 350; Berdzenişvili ve Canaşia, 2000: 209, 211; Paydaş, 2004: 177-196; Erdem ve Paydaş, 2007: 86; Akkoyunlu, 1992: 77; Erdüş, 1381: 65-67; Doğru, 2004: 42-45; İnaş, 2008: 38.

Kara-Koyunlu ve Timurlu tarihi açısından bir bütün halinde değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

Aka, İsmail (2001), *İran'da Türkmen Hâkimiyeti (Kara Koyunlular Devri)*, Ankara: TTK Yayınları.

_____ (1990), "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hâkimiyeti", *TK*, XXVIII/325, 296-303.

_____ (2002), "Selçuklu Sonrası Orta Doğu'da Türk Varlığı", *Türkler*, VI, içinde (839-860), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

_____ (1989), "Şahruh'un Kara-Koyunlular Üzerine Seferleri", *TİD*, IV,1-20.

_____ (1984), "Timur'un Ölümünden Sonra Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irâk-ı Acem'de Hâkimiyet Mücadeleleri", *TKA*, XXII /1-2, 49-66

_____ (1976), "Timur'un Ölümünden Sonra Güney-İran'da Hâkimiyet Mücadeleleri", *Atsız Armağanı*, içinde (3-15), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

_____ (1974), "Timur'un Ölümünden Sonraki Hâkimiyet Mücadelelerine Kısa Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Cumhuriyetin 50. Yıldönümünü Anma Kitabı*, Ankara, 383-390.

Akkoyunlu, Dilaver (1992), *Akkoyunlular ve Bayburt "Snorya Tarihi"*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Aksüt, Ali Kemali (1932), *Erzincan Tarihi, Coğrafî, İçtimaî, Etnoğrafî, İdarî, İhsâî Tetkikat Tecrübesi*, İstanbul: Resimli Ay Matbaası Ticaret Limited Şirketi.

Alan, Hayrunnisa (2007), *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Allouche, Adel (2001), *Osmanlı - Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, (trc. Ahmed Emin Dağ), İstanbul: Anka Yayınları.

Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512), (2000), (nşr. Necdet Öztürk), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.

Aşan, Muhammet Beşir (1999), “Bazı Anadolu Türk Beyliklerinin Trabzon ile Olan İlişkileri”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, (Trabzon 6-8 Kasım 1998), içinde (123-129), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

Âşk Paşazâde Derviş Ahmed Âşıkî (2013), *Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)]*, (nşr. Necdet Öztürk), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Barbaro, Jasaphat (2015), *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, (trc. - not. Tufan Gündüz), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Baştav, Şerif (2015²), *Bizans İmparatorluğu Tarihi: Son Devir (1261-1461), Osmanlı Türk-Bizans Münasebetleri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Baykal, Bekir Sıtkı (1966), “Fatih Sultan Mehmet - Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi”, *TAD*, II/2-3, 67-81.

_____ (1957) “Uzun Hasan'ın Osmanlılara Karşı Katî Mücadeleye Hazırlıkları ve Osmanlı-Akkoyunlu Harbinin Başlaması”, *Bellekten*, XXI/82, 261-284.

Berdzenişvili, Nikoloz & Canaşa, Simon (Cavahişvili İvane) (2000²), *Gürcüstan Tarihi (Başlangıçtan 19. Yüzyıla Kadar)*, (trc. Hayri Hayrioğlu), İstanbul: Sorun Yayınları.

Beygu, Abdürrahim Şerif (1936), *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul: Bozkurt Basımevi.

Beysanoğlu, Şevket (1996), *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi, II -Akkoyunlular'dan Cumhuriyete Kadar*, Diyarbakır: Diyarbakır Belediyesi Yayınları.

Bilgin, Mehmet (2007³), *Doğu Karadeniz Tarih - Kültür - İnsan*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Bryer, Anthony A. M. & Winfield, David (1985), *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, I, Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Bryer, Anthony A. M. (2014), “Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası”, (trc. M. Sibel Dinçel – Murat Keçiş), *KİD*, 8/16, 177-232.

Clavijo, Ruy Gonzales de (2007), *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, (trc. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul: Kesit Yayınları.

Çetin, Altan (2007), “Yahya Kazvinî'nin Lubb et-Tevârih'inde Akkoyunlularla Alâkalı Bilgiler”, *Belle-ten*, LXXI/260, 53-64.

Çetin, Halil (2012), *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Demir, Necati, (2007), *Hacıemiroğulları Beyliği*, İstanbul: Neden Kitap Yayınevi.

Doğru, Nihat (2014), *Kıpçak Atabegleri (Sa Atabago): Yukarı Kür - Çoruh Boylarının Türkleşmesinden Günümüze*, İzmir.

Eğilmez, Savaş (2010), *Erzurum: Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar*, İstanbul: Erzurum Büyük Şehir Belediyesi Yayını.

Erdem, İlhan & Paydaş, Kâzım (2007), *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, Ankara: Birleşik Yayınları.

Erdem, İlhan & Uyar, Mustafa (2002a), “Akkoyunlular - Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı”, *Türkler*, VI, içinde (873-881), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

_____ (2002b), “Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri”, *Türkler*, VI, içinde (861-868), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Erdem, İlhan (1990), “Ak-Koyunlu Devletinin Kurucusu Kara-Yülük Osman Bey'in Hayatı ve Faaliyetleri (?-1435)”, *DTCFD*, XXXIV/1-2, 99-108.

_____ (1990-1991), „Akkoyunlu Ordusunu Oluşturan İnsan Unsurları”, *TAD*, XV/26, 85-92.

_____ (2002), “Osman Bey’in Ölümünden Uzun Hasan Padişaha Ali Bey Sultan Hamza, Cihangir Mirza Döneminde Akkoyunlular”, *TAD*, XX/32, 103-132.

_____ (2005), “Otlukeli Sonrası Ak-Koyunlular”, *OTAM*, XVII, 263-277.

Erdûş, Muhammed Hüseyin Emîr (1381), *Uzun Hasan Akkoyunlu ve Siyasethay-ı Şarki-Garbi: Münasebat-ı İnan ve Osmanî der Devre-i Uzun Hasan Akkoyunlu*, (nşr. Muhammed Takî İmâmî Hoyî), Tehran: İntişarat-ı Bersât.

Erşahin, Seyfettin (2002a), *Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, Ankara.

_____ (2002b), “Türk Hakimiyet Tecrübesine XV. Yüzyıldan Bir Örnek: Akkoyunlu Hakimiyet Anlayışı ve Yönetim Yapısı”, *Türkler*, VII, içinde (200-211), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Erzi, Adnan Sadık (1954), “Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar I. Kitap-ı Dede Korkut Hakkında Notlar”, *Belleten*, XVIII/70, 179-221.

Esterâbâdî, Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî (2014), *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*, (trc. Mürsel Öztürk), Ankara: TTK Yayınları.

Fallmerayer, Jakob Philip (2011), *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, (trc. Ahmet Cevat Eren, nşr. Celalettin Yavuz - İsmail Hacıfettahoğlu, not. İbrahim Tellioğlu), Ankara: TTK Yayınları.

Gelibolulu Mustafa Âlî (1600), (2003), *Künhü'l-Ahbâr, II - Fâtih Sultân Mehmed Devri: 1451-1481*, (nşr. M. Hüdayi Şentürk), Ankara: TTK Yayınları.

Gökbilgin, M. Tayip (1951), “XVI. Asır Başlarında Osmanlı Devleti Hizmetindeki Akkoyunlu Ümerası”, *TM*, IX, 35-46.

Gül, Muammer (2002), “XIII-XV. Yüzyıllarda Anadolu Türkleri ile Trabzon Rum Devleti Arasındaki İlişkiler: Trabzon ve Çevresinin Fethi”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu*, (Trabzon 3-5 Mayıs 2001), I, (nşr. Mithat Kenan Arslan - Hikmet Öksüz), içinde (59-70), Trabzon: Trabzon Belediyesi Yayınları.

_____ (2010), *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu (Tarihî Arka Plan ve XIII-XIV. Yüzyıl Moğol Hâkimiyeti)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Gündüz, Tufan (2007), *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri (Bozulus Türkmenleri 1540-1640)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Gürbüz, Osman (2004), *Anadolu Selçukluları Döneminde Erzurum (1202-1318)*, Ankara: Aktif Yayınevi.

Hadîdî, (2015²) *Hadîdî Tarihi [Manzum Osmanlı Tarihi] (1285-1523)*, (nşr. Necdet Öztürk), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Hahanov, A. (2004), *Panaret’in Trabzon Tarihi*, (trc. Enver Uzun), Trabzon: Kişisel Yayınlar.

Hasan-ı Rumlu (2006), *Ahsenü’t-Tevârîh*, (trc. Mürsel Öztürk), Ankara: TTK Yayınları.

Hinz, Walther (1992²), *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, XV. Yüzyılda İran’ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi*, (trc. Tevfik Bıyıklıoğlu), Ankara: TTK Yayınları.

Hüseynî, Ca’ferî b. Muhammed (2011), *Târîh-i Kebîr (Tevârîh-i Enbiyâ ve Mülûk)*, (trc. İsmail Aka), Ankara: TTK Yayınları.

İbn Battûta (2013²), *İbn Battûta Seyahatnamesi*, (trc. A. Sait Aykut), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İbni Arabşah, Ahmed b. Muhammed (2012), *Acâibu’l-Makdûr fî Nevâib-i Tîmûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, (trc. D. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.

İbn-i Kemâl, Kemâl Paşa-zâde Şemseddîn Ahmed (940/1534), (1991²), *Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter (Tenkildi Transkripsiyon)*, (nşr. Şerafettin Turan), Ankara: TTK Yayınları.

_____ (1997), *Tevârih-i Âl-i Osman, VIII. Defter (Transkripsiyon)*, (nşr. Ahmet Uğur), Ankara: TTK Yayınları.

İdris-i Bitlisî (2013), *Heşt Behişt, VII. Ketibe: Fatih Sultan Mehmed Devri, 1451 - 1481*, (trc. Muhammed İbrahim Yıldırım), Ankara: TTK Yayınları.

İlhan, Şahin (1999), "Osmanlı-Akkoyunlu Nüfuz Mücadelesinde Trabzon", *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, (Trabzon 6-8 Kasım 1998), içinde (153-157), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

İnan, Kenan (1999), "Trabzon'un Fethi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, (Trabzon 6-8 Kasım 1998), içinde (141-151), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

İnbaşı, Mehmet (2008²), *Osmanlı İdaresinde Tortum Sancağı (1549-1650)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Karadeniz, Hasan Basri (2011), *Osmanlılar ile Anadolu Beylikleri Arasında Psikolojik Mücadele*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Karamanlı, Nizamettin, M. (1996), "Gürcistan (Tarih)", *DİA*, 14, 311-313.

Keçiş, Murat (2013), *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Ankara: TTK Yayınları.

Kemâl (2001), *Selâtin-Nâme (1299-1490)*, (nşr. Necdet Öztürk), Ankara: TTK Yayınları.

Kırzioğlu, M. Fahrettin (1953), *Kars Tarihi, I*, (Tunç Çağları'ndan Osmanlı İmparatorluğuna Değın ve Ekleme 1534-1921 Yılları Kronolojisi), İstanbul: Işıl Matbaası.

_____ (1970), *Milli Tarih ve Edebiyatımızda 27 Asırlık Türklük Bölgesi İspir*, (nşr. Ahmet Polat), Erzurum: Hürsöz Gazetesi Yayını.

_____ (1967), “1461 Turabuzon Fethi Sırasında Fatih Sultan Mehmed’in Yaya Aştığı Bulgar Dağı Neresidir?”, *VI. TTKNG, (Ankara 20-26 Ekim 1961)*, içinde (322-328), Ankara: TTK Yayınları.

_____ (1986), “Millî Destanlarımızdan Dede-Korkut Oğuznâmeleri’nin Tarih Belgesi Bakımından Değerleri (Armenya/Yukarı-Eller Tarihinin İçyüzü)”, *Bellekten*, L/198, 915-928

_____ (1992), *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar İlk - Kıpçaklar (M. Ö. VIII. - M. S. VI. yy.) ve Son - Kıpçaklar (1118-1195) ile Ortodoks-Kıpçak Atabekler Hükümeti (1267-1578) (Ahıska / Çıldır Eyaleti Tarihi’nden)*, Ankara: TTK Yayınları.

_____ (1998), *Osmanlılar’ın Kafkas-Elleri’ni Fethi (1451-1590)*, Ankara: TTK Yayınları.

Kızılbaşlar Tarihi (2015), -Tarih-i Kızılbaşan-, (trc. - not. Tufan Gündüz), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Konukçu, Enver (1992), *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara: Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Yardım, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayını, Yüksek Öğretim Kurulu Matbaası.

_____ (1992), “Cihanşah”, *DİA*, 7, 536.

_____ (1993), *Kara ve Akkoyunluların Yurdunda*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

_____ (1994), “Clavijo’nun Doğu Anadolu Yolculuğu”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, (Ankara 5-9 Eylül 1990), içinde (796-803), Ankara: TTK Yayınları.

_____ (1999), “Karakoyunluların Avnik Kalesi”, *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, 37-42.

_____ (2002), “Trabzon Valisi Şehzade Selim’in Akkoyunlu Ülkesindeki Faaliyetleri”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu*, (Trabzon 3-5 Mayıs 2001,), I, (nşr. Mithat Kenan Arslan - Hikmet Öksüz), içinde (91-98), Trabzon: Trabzon Belediyesi Yayınları.

Köse, Abdullah (1991), *İspir ve Çevresinin Bölgesel Coğrafya Etüdü*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Küçük, Cevdet (1995), "Erzurum", *DİA*, 11, 321-329.

Lengerûdî, Rızâ Rızâzâde-i 1993, "Ebû Bekr-i Tihrânî", *DMBİ*, V, 256-258.

Mehmetov, İsmail Muhammetoğlu (2009), *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, (ek. - not. - tsh. - nşr. Ekber N. Necef - Şamil Necefov), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Memmedov, Süleyman (2002), "Karakoyunlular ve Batı Azerbaycan", *Türkler*, VI, içinde (869-872), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Miller, William (2007), *Son Trabzon İmparatorluğu (1204-1461)*, (trc. Nurettin Süleymengil), İstanbul: Heyamola Yayınları.

Minorsky, Vladimir Fedorovich & Tekindağ, M. C. Şehabeddin (1970), "Karakoyunlu Cihan Şah ve Şiirleri", (trc. Mine Erol), *SAD*, II, 153-180.

_____ (1997), "Uzun Hasan", *İA*, XIII, 91-96.

_____ (1998), "Akkoyunlular ve Toprak Reformları", (trc. Cüneyt Kanat), *Belleten*, LXII/235, 863-880.

Mîrca'ferî, Hüseyin (1390¹⁰), *Târîh-i Tehevvülât Siyâsî, İctimâ'î, İktisâdî ve Ferhengî İrân Der Devre-i Tîmûriyân ve Türkmânân*, İntişârât-i Dânişgâh-i İsfahân, Tehrân.

Miroğlu, İsmet (1990), *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara: TTK Yayınları.

_____ (1975), *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul: Anadolu Yakası Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları.

_____ (1992), "Bayburt", *DİA*, 5, 225-228.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah (1113/1702), (2014²), *Câmiü'd-Düvel (1299-1481): Osmanlı Devletinin Kuruluş Tarihi*, (nşr. - not. Ahmet Ağırakça), İstanbul: Akdem Yayınları.

Nəcəfli, Tofiq Hümmətoğlu, (2000), *Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu Dövlətlərinin Tarixi Müasir Türk Tarixşünaslığında*, Bakı: Çəşioğlu Nəşriyatı.

Nəşri, Mevlânâ Mehmed (927/1520), (2013), *Kitâb-ı Cihânnümâ Yani Târîh-i Evlâd-ı Oğuz Hân ve Mülûk-i Selçûkî Rûmîyye ve Selâtîn-i Âl-i Osmân*, (nşr. Necdet Öztürk), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Paydaş, Kâzım (2004), "Akkoyunlu Ahmed Bey ve O'nun Osmanlı İdari Sistemini Akkoyunlular Devletinde Uygulama Cabası", *TAD*, XXIII/36, 205-212.

_____ (2006a), "Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Türkmenlerin Gürcistan'a Yaptıkları Seferler", *TİD*, XXI/2, 177-196

_____ (2006b), "Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyural Uygulaması", *Bilig*, 39, 195-281.

Schiltberger, Johannes (1997³), *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, (trc. Turgut Akpınar), İstanbul: İletişim Yayınları.

Sümer, Faruk (1953), "Bayındır, Peçenek ve Yüreğirler", *DTCFD*, XI/2-3-4, 317-344.

_____ (1984), *Kara Koyunlular Başlangıçtan Cihanşah'a Kadar*, I, Ankara: TTK Yayınları.

_____ (1986), "Ak Koyunlular", *TDA*, 40, 1-38.

_____ (1989), "Akkoyunlular", *DİA*, 2, 270-274.

_____ (1992), "Bayındır", *DİA*, 5, 245-246.

_____ (1997a), "Kara-Koyunlular", *İA*, VI, 292-305.

_____ (1997b), "Tuğrul-Şah (Mugiseddin Tuğrul-Şah)", *İA*, XII/II, 41-44.

_____ (1998), *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara: TTK Yayınları.

_____ (1999), *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

_____ (2001), "Karakoyunlular", *DİA*, 24, 434-438.

_____ (2002), "Kitâb-1 Diyarbekriyye", *DİA*, 26, 75.

Şâmî, Nizâmüddîn (1987), *Zafernâme*, (trc. Necati Lugal), Ankara: TTK Yayınları.

Tansel, Selahattin (1999), *Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Tarkan, M. Tevfik (1973), *Orta ve Aşağı Çoruh Havzası Beşeri ve İktisadi Coğrafya Bakımından Bir Bölge Araştırması*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Taşcı, Kemal (2008), *İspir ve Çevresinin Ortaçağ Tarihi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Tekindağ, M. C. Şehabeddin (1997), "Trabzon", *İA*, XII/I, 455-477.

Tellioğlu, İbrahim (2004), *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon: Serander Yayınları.

_____ (2009), *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Trabzon: Serander Yayınları.

_____ (2015a), "Doğu Karadeniz Bölgesindeki Komnenos Hakimiyeti (1204-1461) ve Türkler", Haz. V. Usta, *Tarih Boyunca Karadeniz*, içinde (105-127), Trabzon: Serander Yayınları, 2015.

_____ (2015b), "Panaretos Kroniğinde Türkler", (Haz. V. Usta), *Tarih Boyunca Karadeniz*, içinde (129-142), Trabzon: Serander Yayınları.

_____ (2015c), "XI-XV. Yüzyıllarda Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Türkmenler", (Haz. V. Usta), *Tarih Boyunca Karadeniz*, içinde (171-201), Trabzon: Serander Yayınları.

_____ (2015d), “Doğu Karadeniz Bölgesi’nin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme”, (Haz. Veysel Usta), Tarih Boyunca Karadeniz, içinde (203-217), Trabzon: Serander Yayınları.

Tıraş, Mehmet (1994), *Bölgesel Coğrafya Açısından Bir Araştırma, Yusufeli ve Yakın Çevresinin Coğrafi Etüdü*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Tihirânî, Ebû Bekr-i Tihirânî el-İsfahânî (1993²), *Kitâb-i Diyârbakriyya, Ak-Koyunlular Tarihi*, I-II, (nşr. Necati Lugal - Faruk Sümer, not. Faruk Sümer), Ankara: TTK Yayınları.

_____ (1999), *Kitab-ı Diyarbakriyya: Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Çağatay Dönemleri Tarihi*, (trc. Mehmet Demirdağ), İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

_____ (2001¹), *Kitab-ı Diyarbakriyye*, (trc. Mürsel Öztürk), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

_____ (1998), *Kitab-ı Diyarbeki-riyye*, (trc. Rahile Şükürova), Bakı: Azerbaycan Ruspublikası İlimler Akademisi Arkeoloji ve Etnografiya İnstitutu Yayını.

Turan, Osman (2004⁷), *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

_____ (1997), “Bayburt”, *İA*, II, 365-367.

Turan, Şerafettin (1967), “Fâtih Mehmet-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik”, *TAD*, III/4-5, 63-138.

Tursun Bey (1977), *Târîh-i Ebü'l-Feth*, nşr. A. Mertol Tulum, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1968), “Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed”, *Bellekten*, XXXII/126, 191-245.

_____ (1988), *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: TTK Yayınları.

_____ (1998), *Osmanlı Tarihi II - İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, Ankara: TTK Yayınları.

Varlık, Mustafa Çetin (1989), "Ak Koyunlular", *DGBİT*, VIII, içinde (407-440), İstanbul: Çağ Yayınları.

_____ (1989), "Kara Koyunlular", *DGBİT*, VIII, içinde (441-428), İstanbul: Çağ Yayınları.

Vryonis, Speros (1971), *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley - Los Angeles - London: University of California Press.

Woods, John E. (1993), *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk, 15. Yüzyıl Türk - İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, (trc. Sibel Özbudun, Ek Yazılar: Metim Sözen - Necdet Sakaoğlu), İstanbul: Milliyet Yayınları.

_____ (1991), "Akkoyunlu Devletini Meydana Getiren Aşiretler", (trc. İlhan Erdem), *TİD*, VI, 243-265.

Yazıcı, Tahsin (1956), "Kitâb-i Diyarbakriyye'ye Göre Akkoyunlu Hükümdarlarının Şeceresi", *Kara-Âmid*, I, 257-265.

Yezdî, Şerefüddin Ali (2013), *Emîr Timur (Zafernâme)*, (trc. D. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.

Yinanç, Mükrimin Halil (1997a), "Ak Koyunlular", *İA*, I, 251-270.

_____ (1997b), "Cihan-Şah (Muzaffereddin Cihan-Şah)", *İA*, III, 173-189.

_____ (1997c), "Cüneyd (Cüneyd b. İbrahim)", *İA*, III, 242-245.

_____ (1997d), "Diyarbakir (Diyarbakir Şehir ve Bölgesindeki Vuku'atın Tarihi)", *İA*, III, 605-626.

_____ (1997e), "Erzurum", *İA*, IV, 345-353.

Yücel, M. Yaşar (1970), *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

_____ (1971), “XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar, I. Mutahharten ve Erzincan Emirliđi”, *Belleten*, XXXV/140, 665-719.

_____ (1973), “XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar, II. Türkiye ve Yakın- Doğu Üzerinde 1393/94 Timur Tehlikesi”, *Belleten*, XXXVII/146, 159-190.

_____ (1976), “Timur Tarihi Hakkında Araştırmalar, I. Timur’un Türkiye ve Yakın-Doğu ile İlişkilerine Dair Gözlemler (1394-1400)”, *Belleten*, XL/158, 249-285.

_____ (1978), “Timur Tarihine Dair Araştırmalar, II. Timur’un Türkiye ve Yakın-Doğu ile İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400-1402)”, *Belleten*, XLII/166, 239-399.

_____ (1980), Timur’un Dış Politikasında Türkiye ve Yakın-Doğu (1393-1402), Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

_____ (1982), *Mutahharten ve Erzincan Emîrliđi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayınları.

_____ (1985), “Fatih’in Trabzon’u Fethi Öncesinde Osmanlı-Trabzon-Akkoyunlu İlişkileri”, *Belleten*, XLIX/194, 287-311.

_____ (1989), *Timur’un Ortadođu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, Ankara: TTK.

_____ (1991), *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, II - Eretna Devleti - Kadı Burhaneddin ve Devleti - Mutahharten ve Erzincan Emirliđi*, Ankara: TTK Yayınları.

KİTÂB-I DİYÂRBEKRİYYE'YE GÖRE ÇORUH VADİSİNDE AK-KOYUNLU HÂKİMİYETİ

Özet: Oğuzların Üçok kolunun Bayındır boyuna mensup olan Ak-Koyunlular, Moğol istilası ile beraber Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türkmen boylarından biridir. Moğolların Azerbaycan, İran ve Anadolu'da kurdukları İlhanlı Devleti'nin inhitat ve inkıraz dönemlerinde Doğu Anadolu'da Kara-Koyunlular ile birlikte adları zikredilen Ak-Koyunlular, Anadolu'da ilk olarak Çoruh Vadisi'ne yerleştiler. Bu bölgede önce Trabzon Komnenos hanedanıyla daha sonra Erzurum hâkimiyeti nedeniyle Kara-Koyunlular ile rekabete giriştiler. İran, Azerbaycan ve Irak bölgelerini hâkimiyeti altına alan Timurlular'a tâbi olan Ak-Koyunlular, Kara-Koyunlular karşısında üstün bir duruma geçerek Diyar-ı Bekr bölgesine hâkim oldular. Timurluların Doğu Anadolu, Azerbaycan ve İran'dan çekilmelerinden sonra Kara-Koyunlular'a tâbi olmak zorunda kalan Ak-Koyunlular 872/1467 yılından sonra mezkûr bölgelere hâkim oldular. Anadolu'da ilk kez yurt tuttıkları Çoruh Vadisi hâkimiyeti için Komnenoslar, Kara-Koyunlular ve Osmanlılar ile mücadele verdiler. Bu yazıda önce Timurlu, daha sonra Kara-Koyunlu son olarak da Ak-Koyunlu Devleti'ne hizmet etmiş olan münşî ve tarihçi Ebû Bekr-i Tihrânî'nin Kitâb-ı Diyârbekriyye adlı eserinde Ak-Koyunluların Çoruh Vadisi hâkimiyeti için verdikleri mücadele ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çoruh Vadisi, İspir, Trabzon, Ak-Koyunlular, Komnenos Hanedanı.

ACCORDING TO THE KİTÂB-I DİYÂRBEKRİYYE THE AQ-QOYUNLU DOMINATION IN ÇORUH VALLEY

Abstract: Aq-Qoyunlus who belong to Bayındır tribe of Üçok section, is one of the Turkoman tribes came to Middle Asia with the Mongol invasion. Aq-Qoyunlus, whose name is mentioned with Qara-Qoyunlus in eastern Anatolia, first settled to Çoruh Valley of Anatolia in the period of stagnation and fall of the Ilkhanid State established by Mongols in Azerbaijan Iran and Anatolia. First they entered into rivalry with Komnenos Dynasty then with Qara-Qoyunlus for the domination of Erzurum in this area. After becoming dependent on Timurids who took the control of Iran Azerbaijan and Iraq region, Aq-Qoyunlus became superior to Qara-Qoyunlus and dominated the Diyar-

ı Bekr region. After the retreat of Timurids from Eastern Anatolia, Azerbaijan and Iran, Aq-Qoyunlus who became dependent on Qara-Qoyunlus, dominated the mentioned regions after the year of 872/1467. They struggled with Komnenos Dynasty, Qara-Qoyunlus and Ottomans for the control of Çoruh Valley where they settled first in Anatolia. The Struggle of Aq-Qoyunlus for the domination of Çoruh Valley in "Kitab-ı Diyarbekiriyye", a book written by scribe and historian Ebû Bekr-i Tihârânî who served to Timurids then Qara-Qoyunlus and then Aq-Qoyunlus states, is discussed in this article.

Key Words: Çoruh Valley, İspir, Trabzon, Aq-Qoyunlus, Komnenos Dynasty